

զորքում են, որ իշխան Բիսմարկ յանձն է առել զհեղափոխութիւնը և եւրոպական զեւապանները բանակցութիւնները և Պոլսի մէջ Այս լուրը շատ հաւանական է, որովհետեւ զեւապանը չէր այցելի Վերդին և Վիեննա, եթէ նա հաւատարմած չը լինէր, որ իր կառավարութեան պրոգրամը յունական խնդրի վերաբերութեամբ այդ քաղաքների մէջ արդէն ընդունված է։ Հեռագիրը հաղորդել է, որ զերմանական զեւապանը ուղևորվեցաւ և Պոլսի։

Անգլիայի մէջ հրատարակեցաւ առաստաղ կառավարութեան և Աֆգանիստանի վախճանված էմիր Նիր-Ալիի զազանի գրադրութիւնը Ռուսաստանի և Աֆգանիստանի մէջ կապված դաշնակցութեան մասին։ Երբ անգլիական համայնքների ժողովի մէջ պատգամաւորներէն մէկը լորդ Լարտինգտոնին հարց առաջարկեց՝ արդեօք նա մտադիր չէ թողնել անգլիական զորքերը Կանդահարի մէջ, ի նկատի ունենալով այդ զազանի գրադրութիւնը, հարցին բացասական պատասխան տալով, մինչդեռ պատգուցեց, որ կառավարութիւնը չէ վախճանում Ռուսաստանի խորամանկութիւնը։ Թեպէտ այդ գրադրութիւնը նրան վաղուց յայտնի էր։

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

„Порядокъ“ լրագրի մէջ տպված է հետևեալ թղթակցութիւնը և Պոլսից յունական 17-ից, թիւրքական հասել է իր ներքին կազմակերպութեան վերին աստիճանի քայքայմանը։ Մայրաքաղաքի մէջ, որտեղ եւրոպական տարրը թիւրք տարրից գրեթէ աւելի է, ոչ մի գինւորված համարանկ մարդ չէ յանդգնում տուն վերադառնալ երկնայեան վեց ժամից ուշ, որպէս զի չը կողոպտվի կամ սպանվի առաջնորդի խումբերից, որոնք աներկիւզ թափառում են թէ զայրառաւերայ պոլիցիական տան առաջ և թէ միւս փողոցներում։ Առաւօտները ամենաաղքատագիւմ մարդը անկարող է հաւատացած լինել, որ նրա ջղերը չեն խանդարվի սոված երեխաների և կանանց աղաղակներից, որոնք առաւօտից հաւաքում են փողոցների մէջ մի կտոր հաց ստանալու համար։ Աղբիւրք եւ կարծում էի, որ դրանք վարձված սղաւորներ են, որոնք սովորաբար Արևելքի մէջ ուղեկցում են ննջեցեալներին։ Բայց իմ արտաքին մեծ էր, երբ նկատեցի, որ դրանք սովաւանջ մարդիկ են։ Եթէ այդ աղաղակներին աւելացնենք շների ծանալը, որոնք շափաղանց բաղձնում են և Պոլսի մէջ, կարելի է ծիշտ գաղափար ստանալ այստեղի կենսիկ մասին։

Բացի խաղաղ բնակիչներից աւազակները կողոպտում են նոյնպէս և կառավարութեան քանկները։ Սերուսն կառավարական հետազոտական գրասենեակը կողոպտվեցաւ աւազակների գինւորված խումբից, որի ձեռքը ընկաւ 1000 լիրա։ Ասում են, որ մի քանի տարիների ընթացքում առաջին անգամ գրասենեակի մէջ հաւաքվեցաւ այդքան զրամ և այն էլ չը կարողացան պահպանել երկուստեք միմեկից։ Եթէ թիւրքիայի մայրաքաղաքի մէջ, որտեղ տասից աւելի եւրոպական զեւապաններ կան, այդպիսի կարգապահութիւն է տիրում, ինչ կը լինի թիւրքիայի միւս տեղերում, որտեղ եւրոպական հակոյութիւն չը կայ։ Գետաւաններն էլ զգում են, թէ ինչ բան է թիւրքաց վարչութիւնը։ Անգլիական զեւապանաւոր թիւերը իր տան մէջ արժանացաւ աւազակների այցելութեանը, որոնք նրանից խնջին 3,500 ր., բայց չը սպանցին։

Ջարմանայի չէ՞ արգեօք, որ այսպիսի հանգամանքների ժամանակ, յայտնելով իր խաղաղասիրութիւնը, թիւրքաց կառավարութիւնը պատերազմական խորհուրդներ է կազմում։ Եւրոպայի-կիտակի մէջ և անգլա-գար զորքեր է ուղարկում զէպի յունական սահմանները։ Առկառնի պալատի մէջ եղած երէկվայ խորհուրդի մասին լրագրիւնը հաղորդում են, որ խորհուրդը քննում էր միայն պրանական հարցը և առաւարտական (հասկացիր հայկական) սահմանների եղած վրա շարժումը։ Ինչ և իցէ թիւրքիան և Յունաստանը, ի նկատի ունենալով զարման մտնելուը, պատրաստում են իրանց ոյժերը, թէպէտ եւրոպական քաղաքականութիւնը նրանց խաղաղութիւն է առաջարկում։ Կարծես երկու կողմերն էլ զգում են, որ զորքը կարող է միայն զենքի օգնութեամբ վերջանալ և որ ոչ մի միջնորդութիւն լու ժախճան չի ունենայ։

Թիւրքաց կառավարութիւնը բացի բուն պատերազմական միջոցներից ուրիշ միջոցների էլ է գիտում աշխարհի մահմետականների վրա բարդապէս ազդելու համար։ Նա հրատարակում է Լոնդոնի մէջ մի նոր լրագիր „Կայրիթ“ (միջոցութիւն) վերնագրով։ Լրագիրը հրատարակվում է թիւրքերի և անգլիական թիւրքաւերների փողով, քարոզում է մահմետական զազաւարներ և զրահամար շատ յարմար է անգլիական մայրաքաղաքը, որ ամենամեծ ազդեցութիւն ունի Ասիայի և Աֆրիկայի մահմետականներին վրա։ „Կայրիթ“ լրագիրը տպվում է արարական և պարսկական լեզուներով, որոնք աւելի ծանօթ են մահմետականներին։

Բացի զրանից թիւրքաց կառավարութիւնը և Պոլսի մէջ ուրիշ շատ լրագիրներ էլ ունեն։ Դրանցից աչքի է ընկնում „Վալիթ“ լրագիրը, որին հրամայւած է աւելի մեծ եռանդով հսկել այն բոլորի վրա, ինչ որ տպվում է բոլգարական, յունական և հայկական լրագիրների մէջ։ Մի թիւրքաւեր անգլիացուց հրատարակվող այդ լրագիրը նորերումս մի շարք յոգուածներ տպեց Ֆիլիպպոպոլի „Մարիցա“ լրագրի գէմ, որոնք յիշոցներով ի են բումբլիական սղաղանների ձգտութեան զէմ և պահանջում են, որ թիւրքիան գրաւէ բոլգարական անցքերը և զրանով վերջ զեն բոլգարական և բումբլիական համերաշխ շարժութեանը։

Ռուսաստանի գէմ էլ զազանի զորքեր են կատարում։ Սիւր բացառապէս հայ յեռնարակներով է բնակեցրած, որոնք անուանվում են զէյթունցիներ և իւրաքանչիւրի մէջ եղած Տափրուսան լեռների ձէյթուն բաժնի անուանով։ Այդ լեռների անմաշկութեան շնորհիւ, նրա բնակիչները կիսաանկախ գրութեան մէջ էին թիւրքիայի վերաբերութեամբ։ Գործ. Ասիայի սարկացած ջիւղերից այդպիսի առանձնացած գրութեան մէջ լինելով, ձէյթունի լեռնաբնակները անկարող լինելով յարմար յարաբերութիւններ ունենալ հայոց եկեղեցու և Պոլսի և լծմածնի գլխաւորների հետ, կապեցին մի առանձին կաթողիկոսութիւն Սիւրի մէջ, բարդապէս միայն նրան կախված համարելով հայոց գլխաւոր կաթողիկոսից։ Լծմածնի մէջ Անցեալ տարի երբ ձէյթունի լեռնաբնակները ապստամբվեցին թիւրքաց կառավարութեան դէմ, որ կամենում էր թիւրքաց մի զորքաւոր պահել ձէյթունի գլխաւոր քաղաքի մէջ և երբ զէյթունցիները յայտնեցին թիւրքաց զորքերին, առաստաղ քաղաքականութեան շնորհիւ նրանք կատարեալ բաւականութիւն ստացան։ Այդպիսով մի քայլ արվեցաւ սաստկացնելու համար Ռուսաստանի ազդեցութիւնը Գործ. Ասիայի հայ ժողովուրդի վրա, որ լծմածնի գլխաւոր կիսանկախ կենտրոն է համարում։

Ի նկատի ունենալով լծմածնի այդպիսի նշանակութիւնը Ռուսաստանի ձեռքում և թիւրքաւերների հայերի առաջ, և Պոլսի կառավարութիւնը կամեցաւ անգոր զարմնել լծմածնի կաթողիկոսութեան ազդեցութիւնը։ Որովհետեւ Սիւրի մէջ էլ մի կաթողիկոսութիւն կայ, թիւրքիան կամենում է նրան ընդհանուր հայկական նշանակութիւն տալ, յանձնելով նրան լծմածնի կաթողիկոսի բոլոր իրաւունքները։ Թիւրքիայի զորքամար Սիւրի կաթողիկոսը օրերումս իրան անկախ յայտնեց լծմածնի կաթողիկոսի իշխանութեանը։

ՆԱԽԱԿ ԹԻՒՐԿԻԱՅԻՆ
Վան, 3 յունիս 1881

Վան նահանգի գինւորական հրամանատար Սամիր փաշան հրամարել յետոյ՝ տեղւոյս վիճակը փոքր ի շատէ փոխուեցաւ։ Սամիր փաշան այստեղ եղած ժամանակ միշտ կաշխատէր ջրղաց և հայոց մէջ առեւտրիւն սերտանել, բայց իւր ցունկացածի համեմատ յաջողութիւն չունեցաւ։ Նա այն աստիճան մոլեռանց թիւրք էր որ հայոց ամեն յառաջադիմական շարժման կատարել տէրերով կը նայէր։ Եւսագիրներով անզապար կը ստիպէր ի. Դուռը որ զորքեր ուղարկէ Վան, այնպէս հաւատացուցած էր ի. Դրան թէ իւր ներկայութիւնն է որ Վանի մէջ հայերը զսպած է, եթէ ոչ անորոջ հայաստան ապստամբելով տան ի վրա կը լինի։ Սամիր մինչև անգամ աշխատեցաւ Վանի նահանգապետ Հասան փաշան հրամարեցանել տալ և ինչ նորա տեղ անցնել, բայց չը յաջողեցաւ, որովհետեւ հայ և թիւրք միացած, խնդրեցին ի. Դանն որ Հասան փաշան չը փոխուի, որ թէն լու մարդ չէ, բայց Սամիր անկէ աստ անգամ աւելի փառ է։ Այս այն Սամիր փաշան է որ Երզրումս նահանգապետ եղած ժամանակ հայոց երեկներէն փառաբանեան Էֆենդիի հայրը սպաննել տուած է։

Սամիր յաջորդ գինւորական հրամանատար Նաֆիս փաշան կըր Վան եկաւ։ Սամիրին հակառակ անեղեկութիւններ հաղորդեց ի. Դրան։ Նոր հրամանատարը իմաց տուաւ թէ հայերն այնչափ վախճնալիք բան չը կայ և թէ աւելորդ է այսչափ զորաց բազմութիւն հաւաքել Վանի մէջ։ Զորքերը այժմ կանց կանց կը դիւրին Երզրում և այնտեղէ ալ և Պոլսի երթալով, կանցնին Ռումէլիս։

Թիւրքաց զորքերու այստեղէն նեանալէն զատ ուրիշ բարեբաղդութիւն մ'ալ ունինք որ այս տարի ցունկերը լու կերելին և եթէ մի նոր վտանգի չը սրտանի, առաջիկայ նոյնի ժամանակ յաւատարմութիւն կը լինի։ Այս պատճառով ցորենի գինն մի քիչ անմաշած է չափը (3 1/2 պուլ) երեք և կէս արծաթ մէկից (6 բուր) կը ծախուի այժմ, թէն սովորական անան տարիներ Սիւրուր կը ծախուի։ Այժմ սով չը կայ, բայց թանգութիւն և ազդատութիւն սակաւի կերպով կը նեղեն խեղճ ժողովուրդը։ Ինչ ոգուա ցորեն զանուիլը, երբ ժողովուրդը այն աստիճան տգիտացած է որ փող չունի գնելու համար։

Մի քիչ ալ կրթական մասին խօսենք։ Միացեալ ընկերութիւնը այժմ ունի Վանի մէջ 1 վարժարանանց Այդեհասանը և 6 վարժարան հետեւալ դիւղերը։ Ալիս, Ալիսանց, Էլէմ, Խարականթա, Դարձու և Կէլի կամ Եղեղիս (Կարենդանի մէջ)։ Բայց Դասուսանն որ այժմ Միացեալ ընկերութեան հարկերանի (Մուշ) տեսչութեան տակ անցած է։ Ընկերութեան այս վարժարաններն զատ՝ Խրիմեան հայրիկը մի հաղորդական վարժարան քացու։ Վարպի վանքի մէջ որ արդէն գտնուած 12 դիւղերով ժամանկաւոր աշակերտաց թիւնը վրա 8 եւս պիտի աւելցուի Վանի դիւղերէն բերուելով։ Այս կերպով հաղորդականութեան ուսանողներու թիւը 20ի պիտի ամրապնդանայ։ Այս բոլոր դիւղացիներ ձրիւմար են և նոցա ուսեւտ, հազուադէպ ալ Վարպի վանքը կը հայց։ Այդեհասանի մէջ 4 ծիսական վարժարան կայ և 1 Հայրենասէր ընկերութեան վարժարան։ Մէկ ծիսական վարժարան ալ քաղաքամէջ կայ։ Այս վերջին

վարժարանը տարին մի քանի անգամ կը բացուի և կը փակուի։ Թաղական խորհուրդները միմեանց նեա կը կուտին և եկեղեցիներէն վարժարանին վճարուելիք փողերը չեն տար։ Վերջիչեալ և մի քանի այլ մանր մանր վարժարանաց մէջ ամբողջ ուսանողաց թիւը 1500-ի չափ կը լինի և որովհետեւ քաղաքամէջ և Այդեհասան 2836 տուն հայ կայ, ուրեմն գրեթէ 2 տունէն մէկ աշակերտ կրթայ վարժարան։ Այս պրոցնտը շատ միջկարական չէ և մեզ զորս պատճառը ժողովրդի անուսանասիրութեան մէջ չենք տեսնիր միայն, այլ և նիւթական թշուառութեան որով շատ ծնողքներ կը ստիպվին խրեանց զաւակներ չուսող գոյրս հանել վարժարանէն և տրնետի տալ։

Բացի Միացեալ ընկ. վարժարանանցէն ուր 61 երթեկ և 6 գիւղացի և տարաբաղաւոր դիւղերով աշակերտներ կան, մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է Հայրենասէր սանուց ընկերութեան Հայկական անուն վարժարանը որ 100-ի մաս աշակերտներ ունի և միւս բոլոր ծիսական վարժարաններէն աւելի կանոնաւոր ընթացք։ Միական վարժարանները մինչև անգամ մի ուսումնական յայտադիր (պրոգրամ) չունին, շատ անգամ խրեանց տարեկան հաշուեցոյցը (պիւնէ) նախատեսելով չեն որոշեր և վաւերացուներ։ Այս Հայրենասէր ընկերութեան վրայ կարծէ որ ընթերցողաց մի փոքր տեղեկութիւն տամ այստեղ։ Այս ընկերութեան անգամները որք տակաւին պատաններ են, Հայկական վարժարանի նախկին ուսանողներն են։ Սոցա զորքայի անգամներն մի մաս այժմ աշակերտ են Միացեալ ընկ. վարժարանանցին։ Այս ուսանողներ տեսնելով խրեանց ուսում առած Հայկական վարժարանի փակուը, նորա հաղորդութիւնը իրենց վրա տան և 4 տարին աւելի է որ կը կառավարեն զայն, խրեանց քանկէն բաժնեկիներ վճարելով և նուրեք հաւաքելով ժողովրդէն որ շատ համակր է զէպի այդ ընկերութիւնը։ Անգլիական Standard լրագրին թղթակցի պ. Շուվէր՝ երբ անցեալ տարի Վան եկաւ և պատիւ արաւ խօսել Հայրենասէր ընկ. խորանին մէջ, իւր ստատիկ համարութիւն յայտնեց այս ընկերութեան և մի յայտ նորա տպագայի վրա, սա նշանաւոր խոց աւելով թէ Կատարականութեան ընդհանուր պատանութեան մէջ (Եւրոպական ալ միտին աւելով) առաջին անգամն է որ կը պատահի մի այսպիսի դէպքի։ Ուսանողներ՝ որ տակաւին ուսանողական չլինին մէջ են մի բարեբաղդ վարժարանի մէջ (վարժարանանցին կախարկի)։ Խրեանց մայր-վարժարանը փակուելէ ազատաւ, զորմանայի եռանդով կաշխատին նախնական կրթութիւնը տարածել ժողովրդի մէջ, ոչ միայն զանազան անկեր նուրեք հաւաքելով այդ քանի համար, այլ և խրեանց ձրի գասախտութիւններով, այլ և խրեանց քանկէն փող վրայ տալով։ Այս կապացուցանէ թէ հայ ժողովուրդը կրթութիւն և գաղափարական տարածելու գործին շատ ընդունակ է։ Եւ առաջարկեց զինք ալ պատասանգամ ընդունիլ մի այսպիսի համակրելի ընկերութեան, որով Հայրենասէր ընկերութիւնը այդ օրէն սկսած, մի եւրոպացի պատասանգամ ալ ունեցած է, պ. Շուվէր Դ Հայանցիս կը գտնվի այժմ։ Եր լուրս թէ անգլիական փոխ-հրապտոտ պ. Ալէյան ալ անգամ պիտի գրուի եղեր այս ընկերութեան որ բաժն Հայկական վարժարանէն ունի մի կիրաւոր վարժարան, ուր կիրակի օրեր չուկայորդ պատաններու և հասակաւոր ազգայիններու գասախտութիւններ կը լինին ձրիապէս։ Մի ընթերցարան՝ ուր կիրակի օրեր ամեն ազգայիններ կրնան հաւաքուիլ և դիւր և լրագիր կարդալով ծանոակ անցանել։ Մի լուրս, որ տուն և կնոջ օրն մի անգամ թէ հրապարակական գասախտութիւններ և թէ ազգային նիւթերու վրայ անմախտութիւններ կը լինին։ Ռուսաստանի հայոց ուղադրութեան կը ներկայացուենք որ ընկերութիւնը որ խնդրեց լուսաւորութիւն տարածելու գործին նուրած, թէն համեմատ չէ լուրս մէջ և աննայն կը զործէ, բայց իւր այլ ընթացքով կարող է մեծ դերեր ունենալ սոցալային մէջ, եթէ օգնեն նմա և քաղաքներն եթէ ամեն մի հայ անհատ մի դիւր կամ մի անարտ նուրիւ Հայրենասէր ընկ. ընթերցարանին, ինչ մի մեծ ծանրութիւն գտացած չի լինի։ Բայ ընկերութիւնը մի նոր գրադարան կանենք ուրիշ թէ Հայկական վարժարանի ուսանողներ և թէ ամեն վանցի հայեր կրնան տալ

